

УДК 930.25(477.41)

О. М. БЕЛАЯ*

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРІЮ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вперше публікуються документи з архівного фонду “Київське губернське правління”, які дозволяють по-новому подивитись на історію заснування Державного архіву Київської області – до 1782 р.

Ключові слова: Київський губернський архів; анкета; правила роботи; архіваріус; Державний архів Київської області.

За офіційними даними, Державний архів Київської області (назва – з 1980 р., на момент організації – Київський центральний історичний архів – КЦІА) створений постановою колегії Головного архівного управління (Головарху) 29 травня 1922 р. у складі 4-х відділів: архіву давніх актових книг; обласного архіву; архіву релігійних культів; військового архіву.

Саме ця дата 29 травня 1922 р. до останнього часу і вважалася днем народження Державного архіву Київської області. Проте архів Київщини існував набагато раніше. Згідно з анкетою¹, заповненою завідуючим Київського губернського архіву Мизецьким та архіваріусом Гутовським 25 січня 1874 р. на вимогу Міністерства народної освіти для обговорення питання про облаштування архівів і зберігання в них документів, на січень 1874 року в губернському архіві зберігалось 20 мільйонів документів (у XIX ст. облік вівся не за кількістю архівних фондів та справ, а за кількістю документів). В анкеті зазначалося, що архів горів двічі. Перший раз у 1782 р. пожежа знищила всі документи архіву Київського намісництва, тому одночасно із створенням Київської губернії був заснований губернський архів, що був правонаступником архіву намісництва. Пожежа 1819 р. частково знищила його документи, що зберігались у приміщенні царського палацу², проте він продовжив своє існування. Щорічно сховища губернського архіву поповнювалися на 30 тисяч документів. Правила роботи в губернському архіві були викладені в спеціальному оголошенні³ 8 лютого 1896 р. (можливо, були й більш ранні, проте вони поки що не знайдені в архівних документах). Ці правила 1896 р. від-

* *Белая Ольга Миколаївна* – кандидат історичних наук, начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Київської області.

різняються від нинішніх правил роботи державних архівів, але тим цікавішим є документ, підписаний старшим радником Київського губернського правління Брановським. Читального залу в губернському архіві не було, а справи та довідки видавалися або відсилалися за вимогами, записаними у архіваріуса у спеціальну книгу, тобто справи могли бути видані в тимчасове користування, але тільки установам. Пошук за документами для наведення довідок та наукових досліджень здійснювали службовці архіву. У темних сховищах працювали зі свічками та тільки удвох. В архіві суворо заборонялось запалювати сірники та курити. Згідно з правилами ключі від архівних сховищ знаходились у архіваріуса, а ключі від канцелярії архіву зберігав охоронець, який не тільки охороняв приміщення, а й під пильним наглядом службовців архіву займався його провітрюванням та прибиранням.

Губернський архів був структурним підрозділом Київського губернського правління та безпосередньо підпорядковувався київському цивільному губернатору. Сховища губернського архіву займали 35 кімнат у будинку Присутніх місць по вулиці Володимирській, 15, де і тепер розташована частина фондів Державного архіву Київської області, що правда вони знаходяться під постійною загрозою виселення. До побудови приміщення Присутніх місць архів знаходився у будинку відомого любителя київської старовини ротмістра, згодом – поручика Анненкова в Старокиївській частині м. Києва, поблизу Десятинної церкви⁴.

Після подій 1917 р. частина установ Київської губернії, зокрема Київське губернське правління, припинили своє існування. Проте їх документи, що вже були здані до губернського архіву, продовжували зберігатись у сховищах по вулиці Володимирській, 15 під опікою архівної секції товариства охорони мистецтва та старовини. Ця ж секція опікувалась і документами 24-х ліквідованих установ, які, за ініціативою першого радянського коменданта м. Києва М. О. Щорса, були зведені у приміщення, розташоване на території сучасного Національного історико-культурного заповідника “Софія Київська”. Вулиця Короленка, 22, за іншими документами – вул. Короленка, 22 а, в м. Києві (нині – вулиці повернули її історичну назву – Володимирська) стала першою адресою архіву з часу його офіційного створення в радянський період.

Основою новоствореної документальної колекції стали документи Київського губернського архіву та матеріали ліквідованих установ, що існували в місті Києві та Київської губернії до 1917 р., а також окремих радянських установ, ліквідованих на час організації архіву. У 20-х рр. ХХ століття – на початку діяльності КЦІА складався з 2-х секторів – організаційно-технічного та агітації і пропаганди. З роками розширювалася документальна база архіву, а тематика і профіль фондів визначали назви нових відділів.

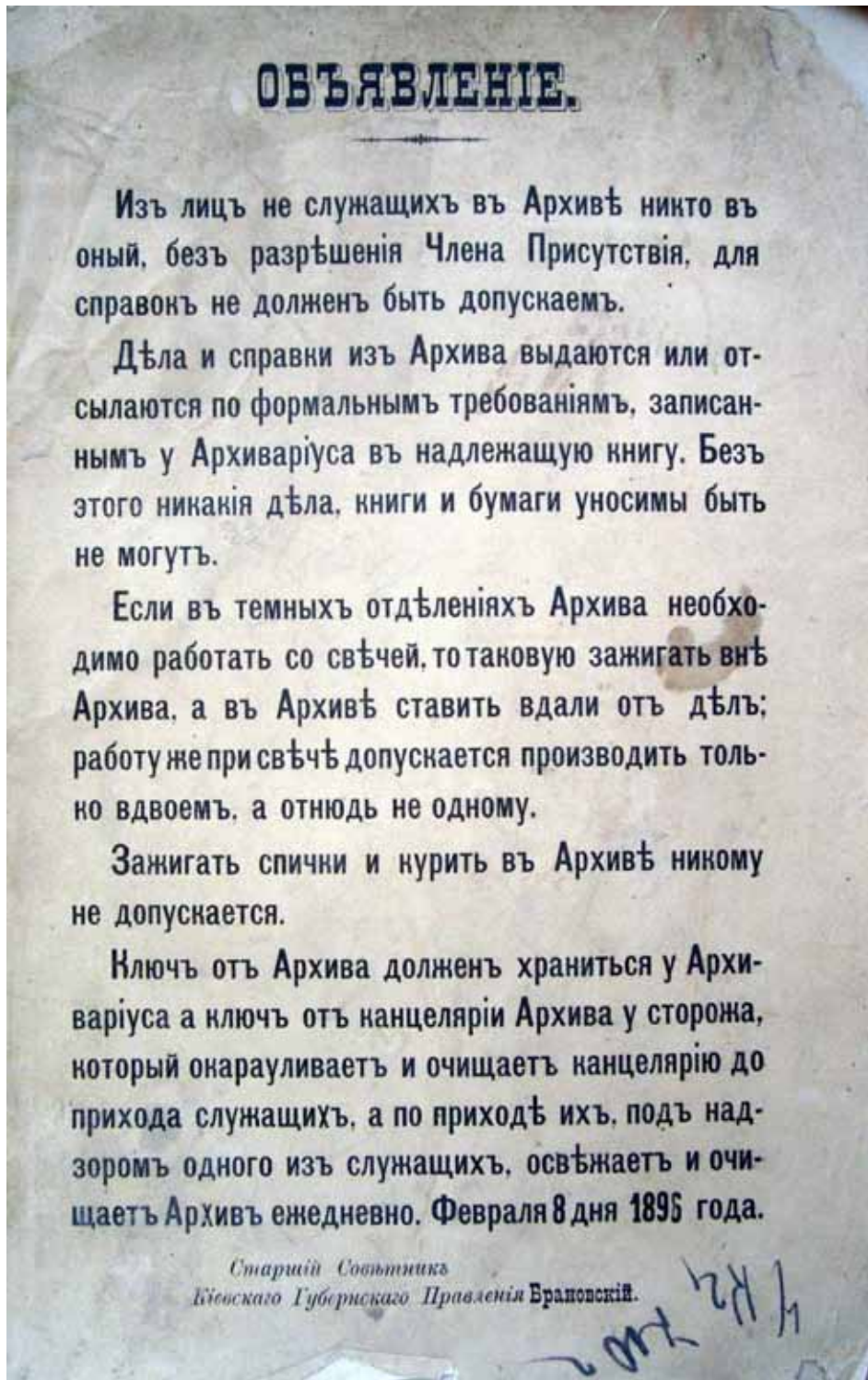
Підпорядкування архіву та його назва змінювались багато разів. З 1922 р. архів підпорядковувався Головному архівному управлінню

Наркомату освіти УРСР, з січня 1923 р. – Центральному архівному управлінню при ВУЦВК, а з жовтня 1925 р. – Окружному архівному управлінню.

У березні 1925 р. відбувся з'їзд архівних діячів РРФСР, в якому брали участь і українські архівісти. На з'їзді академік М. М. Покровський звернув увагу його учасників на роль архівів у житті держави. Зокрема, у своїй промові 14 березня 1925 р. він підкреслив, що "...в настоящее время архивное дело является не мёртвым делом, которое интересует только крысы, а делом живым. К сожалению, не совсем достаточно оценивается жизненно политическое значение наших архивов"⁵. Проте значення архівів так і не було оцінене повною мірою, як в радянський період, так і тепер, з огляду на мізерну зарплату працівників архівних установ та відсутність коштів на фінансування архівної галузі.

У 1932 р. у зв'язку із створенням Київської області КЦІА перейменовано на Київський обласний історичний архів (КОІА) та підпорядковано Київському обласному архівному управлінню при Київському облвиконкомі. В цей період КОІА багато разів переміщують з одного приміщення до іншого. Зокрема, з 1931 по 1935 рр. архів переїжджає по місту 12 разів. Унаслідок постійних переїздів значну кількість документів було пошкоджено, а фонди перемішано. На 1936 р. всі матеріали КОІА розміщувались у 11 приміщеннях у різних районах Києва – 6-ти церквах, 4-х підвалах та 1-му житловому будинку⁶. Навіть в основному приміщенні архіву – по вулиці Короленка, 22а, документи були звалені до купи, фонди перемішані з розсипом та сміттям, а військові матеріали перебували у різних сховищах у жахливому стані. У сховищах, розташованих у Покровській церкві та колишніх "Присутственных местах" (нині – в останньому по вулиці Володимирській, 15, розташоване управління МВС Київської області, а в підвалі так і залишилось одне з найбільших сховищ архіву) були ліквідовані навіть стелажі, бо ці будівлі передбачалось знести. Читальний зал при КОІА організований тільки 1936 р. після обстеження архівних установ Київської області, що проводилось із 2-го по 21-е серпня 1936 р., в результаті якого виявлені суттєві недоліки. Те, що ці недоліки спричинені недолугою державною політикою стосовно архівів в акті перевірки, безумовно, не зазначалось.

У березні 1939 р. архів був перепідпорядкований Київському обласному управлінню НКВС УРСР. На 22 червня 1941 р. – початок Великої Вітчизняної війни на – зберіганні в обласному архіві перебували 5677 фондів, 3888550 справ та 30 тисяч кілограмів документальних матеріалів у розсипу, які знаходились у сховищах у різних районах м. Києва. У зв'язку з наближенням фронту до столиці України в липні 1941 р. 300 фондів (43405 справ) КОІА були евакуйовані до Харкова, а потім 1942 р., з огляду на загрозу захоплення міста німцями, – до м. Златоуст Челябінської області. За спогадами ветерана архівної справи, колишнього працівника архіву Т. І. Стучевської (працювала на різних

Оголошення щодо правил роботи Київського губернського архіву. 8 лютого 1896 р.
Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 333, спр. 41, арк. 1.

1. Какого вѣдомства Архивъ?

2. Мѣсто нахождения и названіе Архива?

3. Въ какомъ зданіи Архивъ помѣщается: въ казенномъ или частномъ, каменномъ или деревянномъ, далеко ли отъ жилья и безопасномъ ли отъ пожара и наводненія? Нѣтъ ли сырости, и отчего?

4. Есть ли для Архива особое помѣщеніе, со сводами или безъ сводовъ, съ каменными полами, и съ желѣзными ли дверьми, съ печами или безъ печей, сухое и свѣтлое ли? Есть ли ставни, и какія; если ихъ нѣтъ, то нѣтъ ли рѣшетокъ?

5. Какъ великъ личный составъ Архива, штатный и по найму? Сколько сторожей?

6. Сколько расходуетъ ежегодно на содержаніе личного состава и самого Архива, и наъ какихъ суммъ? Сколько получаютъ сторожа?

7. Въ какихъ годахъ относятся древнѣйшіе въ Архивѣ документы (то есть; дѣла, книги, акты, и тому под.), и по какое время новѣйшіе? Какъ велико число ихъ вообще? Сколько въ особенности документовъ по 1726 годъ и съ 1726 по 1800 г. вѣлчительно? Нѣтъ ли между документами писемъ Высочайшихъ особъ, жалованныхъ грамотъ и столбцовъ?

8. Какъ хранятся въ Архивѣ документы: на полкахъ или въ шапкахъ, открытыя или закрытыя? въ связкахъ и картонахъ?

9. Какъ размѣщены документы: по годамъ, по вѣдомствамъ, или по предметамъ?

10. Есть ли документамъ описи, за какое время, и по какой формѣ онѣ ведутся (объяснить время составленія этихъ описей и приложить образецъ ихъ формы)? Не имѣется ли также алфавитовъ?

11. Продолжаютъ ли поступать въ Архивъ документы, или пріемъ ихъ прекращенъ? Если прекращенъ, то съ какого времени? Если же документы продолжаютъ поступать, то указать, по возможности, сколько принимается ихъ въ годъ?

12. Нѣтъ ли въ Архивѣ документовъ упраздненныхъ установленій и постороннихъ вѣдомствъ, и если есть, то какихъ именно?

13. Былъ ли Архивъ разбираемъ: когда, гдѣ, по какимъ правиламъ и съ какою цѣлью, на примѣръ, въ видахъ ли приведенія его въ порядокъ, или съ цѣлью уничтоженія не нужныхъ документовъ?

14. Если документы были уничтожаемы, то въ какомъ порядкѣ (истреблялись или же продавались съ аукціона), и съ чьего разрѣшенія? Какое число документовъ уничтожено, и сохранились ли описи уничтоженными?

15. Не были ли переданы документы цѣлыми отдѣлами въ другіе Архивы или установленія?

16. Всѣ ли документы разобраны, или же, по недостатку средствъ или по инымъ причинамъ, есть документы не приведенные еще въ извѣстность и коимъ, поэтому, еще не составлено описей?

17. Не былъ ли Архивъ уничтожаемъ пожарами, частью или вполне? Не подвергался ли онъ наводненіямъ и разоренію отъ непріятелей?

18. Нѣтъ ли въ Архивѣ предметовъ древности или искусства, печатныхъ книгъ, плановъ, картъ, писемъ важныхъ лицъ, и тому под., и если есть, то какіе именно?

19. Какія мѣры и средства необходимы для лучшаго устройства Архива?

Вѣрно: *Землеустроительный* *Сурков*

Запитальник до анкети для обговорення питання про облаштування архівів і зберігання в них документів. Січень 1874 р.

Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, спр. 987, арк. 3.

Середіаніє Архіва Особовиніи Київскаго Губернскаго Управле- ніи. Архіва.	
Вопросы.	Отвѣты.
1.) X Какого вѣдомства Архивъ?	1.) Архивъ Київскаго Губернскаго Управе- ніи.
2.) X Мѣсто нахо- жденія и назва- ніе Архива?	2.) Архивъ находится Старокиевской г. Киева части въ двани Київ- скаго Губернскаго Присутственика иногда и намяа ется Архивомъ Губ- ернскаго Управленія.
3.) X# Не каковыя да- ни архивъ посто- яетъ: въ камен- номъ или частномъ, каменномъ или де- ревянномъ, далеко ли отъ жилья, и безопасномъ ли отъ пожара и навод- ненія? Нѣтъ ли сырости, и отчего	3.) Получается ар- хивъ въ каменномъ каменномъ зда- ніи, расположенъ отъ жилья въ 42 саженяхъ, и нахо- дится въ безопас- номъ мѣстѣ, какъ отъ пожара, такъ и наводненія. Си- рости нѣтъ.

Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання про облаштування архівів і зберігання в них документів: про стан архіву Київського губерньського правління. 25 січня 1874 р. Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, стр. 987, арк. 5.

4, # 4, 6
 X) Як кажиш годова
 анподиши дров
 найши вв продиши
 дахушениши (тоєст)
 дна, книга, акти,
 и тому над. 20,000,000 по 1426
 какое время надиши? Какъ велика дахушениши, а с
 каю по владуше? 1426 года по 1800
 Схашко вв асаби гроду на даху
 ности дахушениши, шешта вв недов
 по 1426 году по 1496 проволонимельно апу
 года по 1800 года дна, книга, по тому,
 вхлонтимельно? Нити сндо вв 1489 и
 ии шешта дахушениши 1819 гавдъ ардише
 тими тиселиши. Нити на аеря на вв нава
 согайтимельно аса, ру, и пасити торо
 жасованниши гра. еще не привелиши
 шотъ и стабца? вв ахонтимельно
 паридакъ. Писелиши
 Нисотайкиши аса,
 жасованниши
 грашониши и стаб
 цаши нити.
 8,
 X) Какъ хранити - хранитиши вв архив
 се вв архиве до аса дахушениши на

Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання
 про облаштування архівів і зберігання в них документів:
 про стан архіву Київського губернського правління. 25 січня 1874 р.
 Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, стр. 987, арк. 6.

Купишть: купили - открити
 какъ или въ - папка въ
 шкафахъ, открити - Сидорова Бела
 тима или так - Карданова
 рыйшъ? въ савъ -
 какъ и Карданова?

9. Какъ Францис
 Францисъ даху
 ишты: 9, 9,

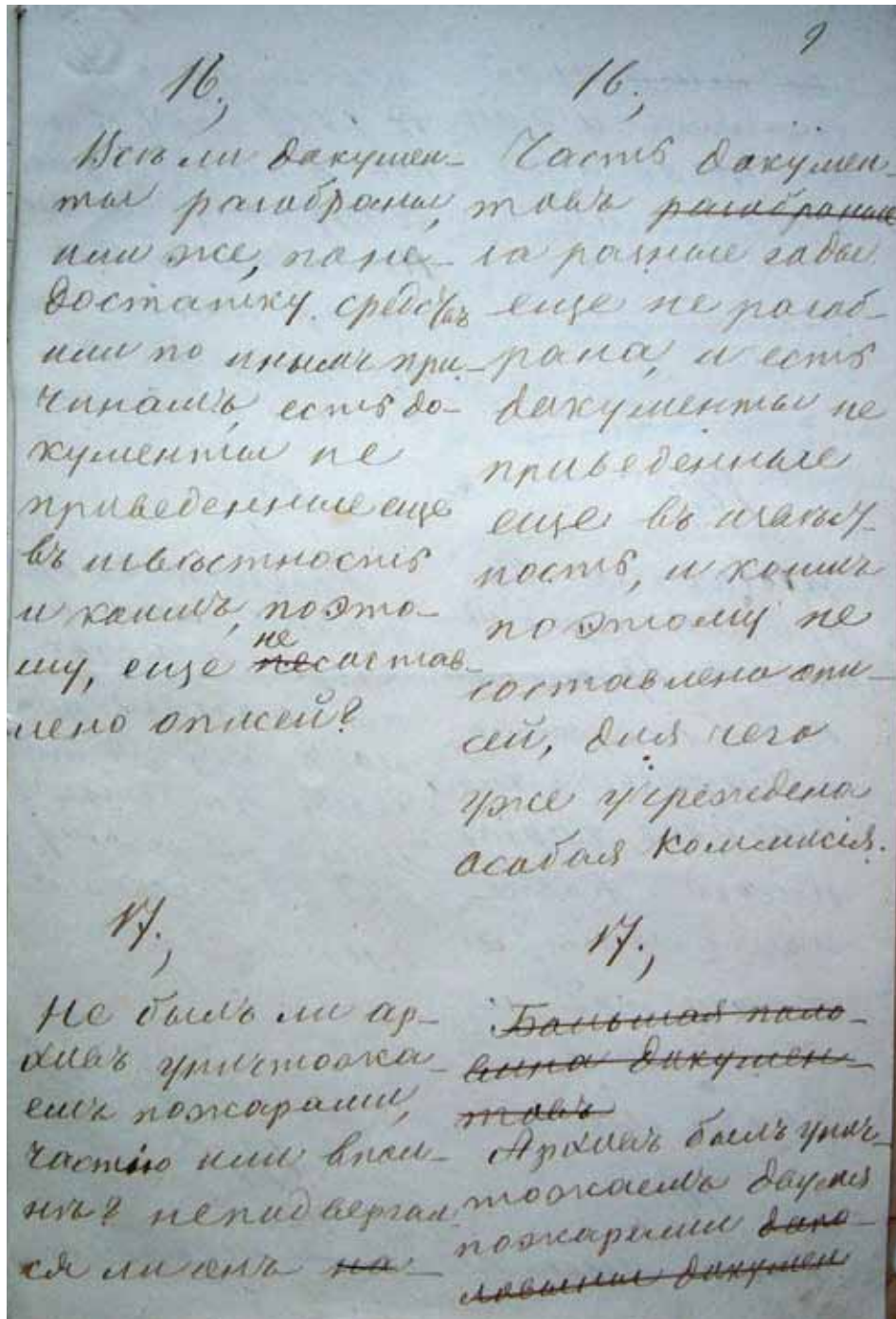
9. Какъ разшире - Дахушты съ 1819
 ны дахушты: гда разширени
 пагдашъ, повн пагдашъ и въ
 дошотелашъ, иш дашотелашъ,
 попредшоташъ?

10, 10,
 10. Сты ли даху. Описи дахушен
 шенташъ описи, тамъ есть съ
 такакае время, и 1782 года, конья
 по кахшй фирмш ошъ фирма присеъ
 ведуть, робашитъ вре представлешъ,
 иш составленна Аморитас ишъ.
 Отиаш описей и патей съ 1820го.
 приошсашъ абра да по шастобъ.
 хешъ ишъ фирмашъ, ише время.
 Нешветей иштак
 ош аморитовъ?

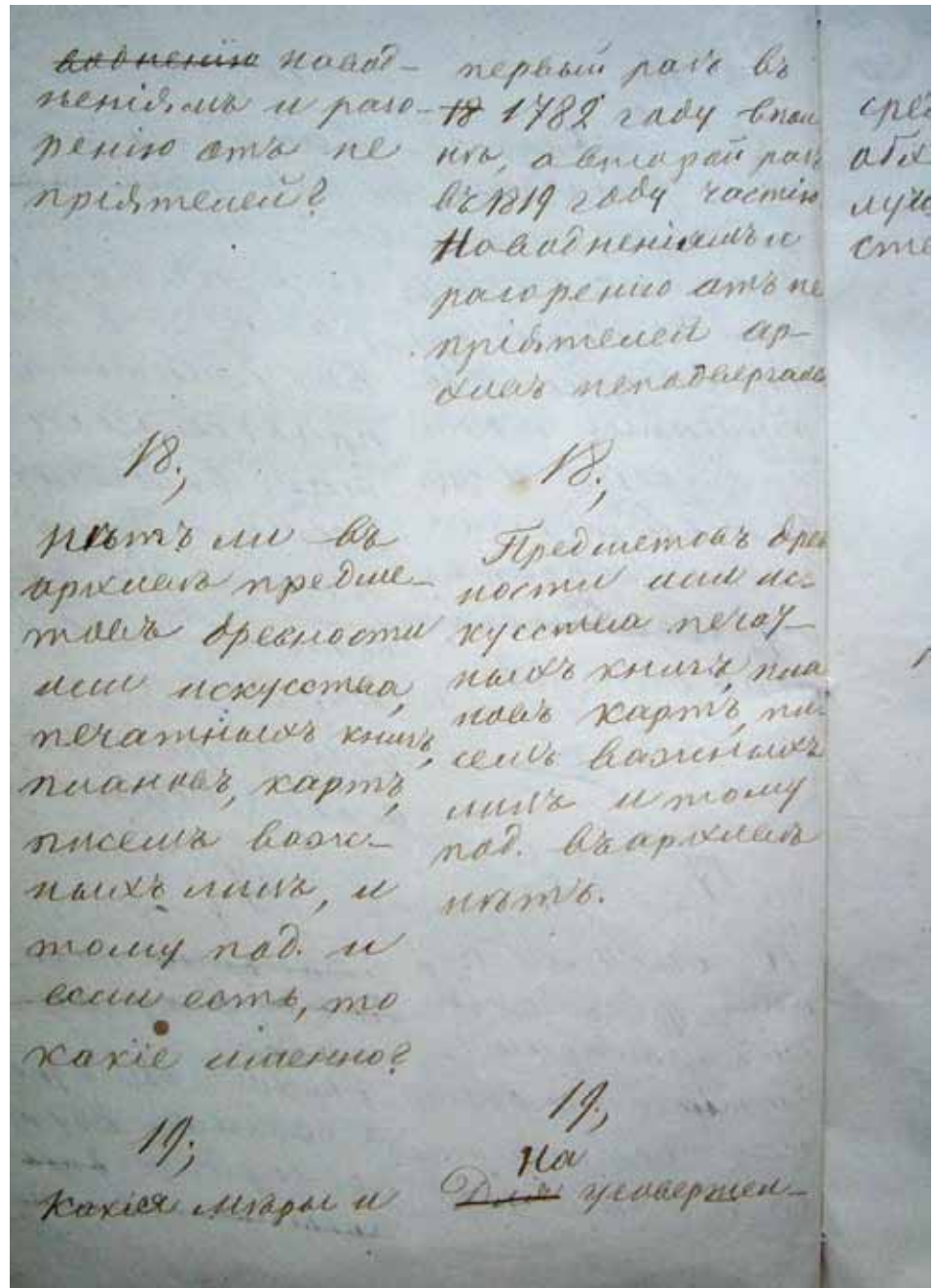
Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання
 про облаштування архівів і зберігання в них документів:
 про стан архіву Київського губерньського правління. 25 січня 1874 р.
 Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, спр. 987, арк. 6 зв.

~~Командуючого Ли. Командуючого~~
~~тавських отрядів. Литовський отряд~~
~~наших карпухів. Отдельный Кар.~~
~~и Губернских: Мин. туская и Губерн.~~
 иже Минская, Гродненская Виленская
 Подольская и Влосточская Область,
 Каменецкая Подольская Киевская
 Меземарская Фриланская
 Фабрики, Магдебургский Коммерц,
 Киевская: Губернская Канцелярия,
 Воронежская Семская
 да, Воронежская и Киевская
 да, Воронежская, на
 шествнического Провинции,
 Воронежской Гражданской Писарской
 Губернской Комиссии
 о Методиках, Центральной Р.

Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання
 про облаштування архівів і зберігання в них документів:
 про стан архіву Київського губерньського правління. 25 січня 1874 р.
 Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, стр. 987, арк. 7 зв.

Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання про облаштування архівів і зберігання в них документів: про стан архіву Київського губернського правління. 25 січня 1874 р. Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, спр. 987, арк. 9.

Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання про облаштування архівів і зберігання в них документів: про стан архіву Київського губернського правління. 25 січня 1874 р. Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, спр. 987, арк. 9 зв.

10

средства не станають вна-
 обходими для архива при-
 лучаючи устрой- неба-
 ства архива. Дислокація зведе-
 нням садерта-
 ний ^{двух} ~~наш~~ ^{наш} ~~наш~~
 нтана 5 апр. сер. ^{определяется}
 и ~~предлагается~~ ^{еще}
 адного Канцеляр-
 ского Училища
 ка ~~заменить~~ ^{заменить}.

Нарно: Архивариусъ Гумовскій

Відповіді на запитальник до анкети для обговорення питання
 про облаштування архівів і зберігання в них документів:
 про стан архіву Київського губерньського правління. 25 січня 1874 р.
 Держархів Київської обл., Ф-1, оп. 319, спр. 987, арк. 10.

посадах з 1935 по 1970 рр., була першою завідувачкою читального залу архіву), були вивезені тільки фонди таємного відділу та частина фондів радянських установ. Всі інші залишені у київських сховищах.

17 вересня 1941 р. – за два дні до початку німецької окупації столиці України сховище КОІА у Феодосіївській церкві Києво-Печерської Лаври було підпалене прямим попаданням німецької запалювальної бомби. Пожежа знищила будівлю, обладнання, 1200 фондів, більше 395 тисяч справ, 10 тисяч кілограмів документальних матеріалів у розсипу, а також весь довідковий апарат відділу фондів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва.

У період німецької окупації м. Києва в листопаді 1941 р. із матеріалів, що залишились, окупаційною владою створено Київський крайовий історичний архів, який безпосередньо підпорядковувався керівнику архівів, бібліотек, музеїв рейхскомісаріату України доктору Вінтеру. Саме за його особистою вказівкою з колекції КОІА були вивезені до Німеччини документи про Магдебурзьке право в містах України, німецьких колоністів, Першу світову війну та перебування німців на Україні в 1918 р. У 1942 р. німці також вивезли документальні матеріали із сховищ архіву з Економічної, Воскресенської, Зачатіївської церков, дзвінниці Києво-Печерської Лаври до 19-го корпусу Музейного містечка, де кинули їх у хаотичному стані. У вересні-жовтні 1943 р. солдати та офіцери німецької військової частини, що закріпилася в Музейному містечку, викинули із сховищ більше 70 фондів загальною кількістю 150 тисяч одиниць зберігання та використали їх для опалення бліндажів та укріплення траншей. Перед самим визволенням Києва Червоною армією (4 листопада 1943 р.) німці підпалили сховище архіву по вулиці Кірова (сучасна назва – Грушевського), в якому згоріли більше 100 фондів (240 тисяч одиниць зберігання).

Проте, незважаючи на страшні втрати, вже на 3-ій день після визволення Києва від німецько-фашистських загарбників – 8-го листопада 1943 р. КОІА відновив роботу. Були взяті під охорону будівлі архіву по вулицях Короленка, 22а та Покровській, 7. 10 та 15 листопада 1943 р. зусиллями архівістів та, залученого з допомогою НКВС місцевого населення, зібрано до 30 тисяч кілограмів документальних матеріалів, що знаходились у німецьких бліндажах, траншеях, смітниках. Вони були ушкоджені та розукомплектовані. З листопада 1943 р. по травень 1944 р. архівісти у складних умовах воєнного часу продовжували збирати документи установ, підприємств та організацій, які існували в м. Києві та Київській області в період німецької окупації, а також тих, що дивом вціліли після панування в місті окупантів⁷.

Поступово була здійснена реевакуація документів Київського обласного державного архіву (КОДА) з м. Златоуста Челябінської області. Таку назву архів отримав після організації в м. Києві Центрального державного історичного архіву, який розпочав роботу з 1 січня 1944 р. До

нього були передані фонди установ та організацій, що існували до 1917 р., діяльність яких виходила за кордони Київської губернії. Проте завдяки наполегливій праці співробітників на кінець 1949 р. на зберіганні у КОДА вже знаходились більше 1-го мільйона справ (близько 6-ти тисяч фондів)⁸.

З червня 1960 р. КОДА підпорядкований архівному відділу Київського облвиконкому. З червня 1980 р. змінив назву на Державний архів Київської області (ДАКО), а з 1988 р. підпорядкований Головному архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР. З вересня 1991 р. архів є структурним підрозділом Київської обласної державної адміністрації, підзвітним та підконтрольним голові обласної адміністрації та Державному комітету архівів України (з грудня 2010 р. – Державній архівній службі України).

У 2-ій половині ХХ – на початку ХХІ ст. ст. архівісти ДАКО займались створенням каталогів, електронних баз даних, анотованих реєстрів описів фондів, путівників та довідників, документальних виставок за актуальною тематикою, брали участь у виданні багатотомних праць, збірок документів, документальних публікацій. Документи установ та організацій, що були ліквідовані без правонаступника надходили на зберігання до ДАКО. Так, 1991 р., наприклад, у зв'язку з припиненням діяльності комуністичної партії та комсомолу України, на зберігання до архіву надійшли фонди архіву Київського обласного комітету комуністичної партії України.

На 1 січня 2011 р. у ДАКО знаходився на зберіганні 7041 фонд 2 мільйони 418938 справ⁹.

¹ Державний архів Київської області, Ф-1, оп. 319, спр. 987, арк. 5–10.

² Там само, оп. 295, спр. 8167, арк. 1.

³ Там само, оп. 333, спр. 41, арк. 1.

⁴ Там само, оп. 295, спр. 28959, арк. 131.

⁵ Там само, Р-910, оп. 1 спр. 11, арк. 14.

⁶ Там само, Р-907, оп. 6, спр. 34, арк. 2.

⁷ Там само, Р-910, оп. 2, спр. 7, арк. 1–13в.

⁸ Там само, Р-910, оп. 2, спр. 60.

⁹ Паспорт Державного архіву Київської області за 2010 р.

Впервые публикуются документы архивного фонда “Киевское губернское правление”, которые позволяют по-новому посмотреть на историю основания Государственного архива Киевской области – до 1782 г.

Ключевые слова: Киевский губернский архив; анкета; правила работы; архивариус; Государственный архив Киевской области.

There are firstly published the documents of “Kyiv Provincial Board”, that gives the new look on the establishment history of State Archives of Kyiv Oblast (till 1782).

Keywords: Kyiv Provincial Archives; questionnaires, the work rules, archivist, State Archives of Kyiv Oblast.